Odklad povinné školní docházky jako možná prevence školního neúspěchu

Zuzana Svobodová

Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova

Abstrakt: Příspěvek propojuje výsledky kvalitativního výzkumu rozhodování o odkladu povinné školní docházky s analýzou předčasných odchodů ze vzdělávání a opakování ročníků v zemích, kde odklad umožněn není a kde je oproti tomu vysoké procento opakování prvních ročníků základní školy. Propojením těchto témat se snaží poskytnout nový pohled na školní úspěšnost na počátku vzdělávací dráhy

Klíčová slova: odklad povinné školní docházky, opakování ročníku, školní úspěšnost, předčasné opouštění vzdělávací dráhy

Abstract: This paper aims to combine research findings deciding on postponement of compulsory school attendance with an analysis of grade retention in the countries where deferral is permitted and where it is compared to the high percentage of repeat first grade of elementary school. By linking these research topics can provide a new perspective on academic success at the beginning of the educational path

Keywords: postponement of school attendance, grade retention, school failure, school success

Úvod

Otázka školní úspěšnosti je v současné době hojně diskutovaným tématem nejen v akademické rovině. Pro její zajištění se snaží jednotlivé vzdělávací systémy uzpůsobit podmínky vzdělávání tak, aby bylo možné dosáhnout úspěšnosti co největšímu počtu dětí, přičemž se často opírají o výzkumná zjištěný a analýzy vzdělávacích programů. Jednotlivé země tedy například prodlužují školní docházku, posouvají její zahájení do nižšího věku, omezují možnosti opakovat ročníky, zřizují podpůrná opatření pro znevýhodněné skupiny apod. V tomto příspěvku se věnuje především dvěma tématům, která se školní úspěšností či neúspěšností souvisí, a tím je odklad povinné školní docházky a opakování vzdělávací dráhy. Metodologicky se opírám o studium odborných a legislativní dokumentů a zároveň o svůj realizovaný výzkum v oblasti odkladů povinné školní docházky[49]. Mým cílem je představit možnou souvislost mezi udělováním odkladů povinné školní docházky a sníženou praxí opakování ročníků a menším školním neúspěchem.

1 Školní neúspěšnost

Školní neúspěch je možné definovat jako podprůměrné až nevyhovující výsledky při školním hodnocení žáků. Z hlediska psychologického a sociopedagogického je tato neúspěšnost vysvětlována, jako selhávání dítěte v podmínkách edukačního prostředí (Langer, 1999). Neprospěch Langer (1999) rozděluje na celkový a parciální. Celkový neprospěch bývá zapříčiněn především mentální opožděností, nedostatečnou motivací, sociální zanedbaností

[49] Kvalitativní výzkum jsem realizovala v rámci disertační práce a opíral se především o 41 hloubkových rozhovorů s rodiči dětí.

a dalšími vnějšími faktory. Důvodem parciálního neúspěchu jsou vývojové poruchy v učení či mozkové příhody. Všechny tyto příčiny se však mohou navzájem kombinovat.

Problematiku školního neúspěchu můžeme chápat ze tří základních hledisek. Z **individuálního** hlediska se jedná především o neúspěch dítěte, přičemž můžeme hovořit o specifických problémech učení, nezralosti, opoždění a dalších oblastech, které z hlediska individuality dítěte ztěžují hladký průběh vzdělávání. Již v 60. letech minulého století byl ale definován řadou sociologů vztah mezi školním neúspěchem a **sociálním původem žáků**. V tomto případě se neúspěch dítěte vysvětluje rozdílem mezi kulturou, ze které dítě pochází a kulturou, kterou reprezentuje dominantní sociální třída. V tomto případě je to právě kulturní prostředí, které svým rozdílným způsobem negativně ovlivňuje průběh vzdělávání. V rámci třetí koncepce přístupu ke školnímu neúspěchu je neúspěch dítěte pocházejícího z odlišné sociální skupiny dán do souvislosti se školou a existujícím **vzdělávacím systémem**. V tomto případě je možné hovořit o určité institucionální nedostatečnosti, která předepisuje svou normu a odmítá se adaptovat na rozdílnost svého publika (Crahay, 2009).

Z hlediska vzdělávacího systému a jeho vztahu se školním neúspěchem se za důležité považuje **stratifikace vzdělávacího systému**, postup do dalších ročníků (tj. opakování či neopakování), podmínky vstupu do sekundárního vzdělávacího stupně a rovněž přístup k dětem se specifickými vzdělávacími potřebami.

Podle řady mezinárodních výzkumů a výzkumných šetření (např. Sylva, 1994, Sammons, 2006, OECD, 2012, Mostafa, 2011, Mostafa, 2012, OECD, 2015) pomáhá **účast dětí v předškolním vzdělávání** vytvořit základy pro celoživotní učení, úspěšně zahájit základní vzdělávání a zvýšit šance na školní úspěšnost, a tím také snižuje nerovnosti ve výsledcích vzdělávání. Je dlouhodobě prokázáno, že žáci, kteří se účastnili předškolního vzdělávání, dosahují lepších výsledků v testech PISA a také častěji vstupují do vyšších vzdělávacích stupňů (OECD, 2012, OECD, 2015).

Účast na předškolním vzdělávání má pozitivní efekt na všechny sociální skupiny, nicméně **největšího efektu a vlivu dosahuje právě u dětí z méně podnětného prostředí** a je tedy vhodným opatřením pro snižování nerovností dětí v průběhu jejich vzdělávací dráhy (Mostafa, 2012). Předškolní vzdělávání snižuje rozdíly mezi dětmi pocházejícími z různých sociokulturních vrstev, pozitivně ovlivňuje ekonomickou situaci v rodině (například tím, že má pozitivní vliv na zaměstnanost matek) a rozvíjí u dětí všechny potřebné kompetence požadované pro úspěšné zahájení základního vzdělávání (např. Mostafa, 2011). Vzhledem k prokázaným pozitivním účinkům předškolního vzdělávání je jistě žádoucí zajistit maximální možnou účast dětí na této vzdělávací etapě; zvyšování rané účasti ve vzdělávání je jedním ze skutečně smysluplných cílů evropské politiky.

V České republice se účast dětí na předškolním vzdělávání pohybuje pod průměrem zemí OECD. V ČR dochází do předškolního zařízení 59 % tříletých dětí, přičemž průměr OECD je 74 %. Některé země, jako je například Francie nebo Belgie dosahují již u tříletých dětí téměř 100% účast na předškolním vzdělávání (OECD, 2015). S vyšším věkem dětí narůstá i jejich účast na předškolním vzdělávání, čtyřleté děti se v ČR účastní již v 83 % (průměr OECD činí 88 %). Účast na vzdělávání ve věku 5-14 let činí dle údajů OECD v ČR 99 % (OECD, 2015). Z údajů

Ministerstva školství ale vyplývá, že ve věku 5 let se předškolního vzdělávání v mateřských školách účastní přibližně 90 % dětí[50] (MŠMT, 2015a).

Evropské státy se snaží zvyšovat účast dětí na předškolním vzdělávání a umožnit přístup všem vrstvám a sociálním skupinám k této vzdělávací etapě. Jednou z možností, jak zajistit vyšší účast dětí na vzdělávání již v raném věku je jeho zařazení do povinného vzdělávání a zajištění bezplatnosti předškolního vzdělávání[51]. V České republice je od roku 2004 zavedena bezplatná docházka do posledního ročníku mateřské školy, což mělo za cíl zvýšení účasti všech sociální vrstev na této vzdělávací etapě. Co se týče účasti dětí na předškolním vzdělávání v naší republice, je možné konstatovat, že je poměrně vysoká a většina dětí do mateřské školy dochází. Nicméně děti z určitých oblastí či skupin obyvatel mají stále omezený přístup k předškolnímu vzdělání nebo se ho pravidelně neúčastní, a to i v případě dětí v posledním roce před zahájením povinné školní docházky (Ivatts a kol., 2015).

2 Odklady povinné školní docházky, opakování ročníků a předčasné opouštění vzdělávací dráhy

Novela Školského **zákona** (MŠMT, 2015b) stanovila poslední ročník mateřské školy jako první ročník povinné školní docházky s účinností od školního roku 2017/18. Důvodová zpráva (MŠMT, 2015b) k této novele uvádí, že **plánované zavedení povinného předškolního vzdělávání** v posledním roce před vstupem do základní školy má odstranit nežádoucí stav, kdy se cca 10 % pětiletých dětí neúčastní předškolního vzdělávání. Tato zpráva uvádí, že se jedná především o děti ze sociálně znevýhodněných rodin, které touto neúčastí nedosahují požadované školní připravenosti při vstupu do základní školy. **Povinné předškolní vzdělávání je zacíleno rovněž na snižování vysokého počtu odkladů**, ve kterém jsme, jak konstatuje důvodová zpráva, evropskou výjimkou, protože v jiných zemích takto vysoké počty odkladů PŠD nejsou. O přínosu této novely je zatím možné teoreticky diskutovat a je samozřejmě předčasné tvrdit, zda přinese, či nepřinese snížení počtu odkladů PŠD a zda pozitivně ovlivní, či neovlivní připravenost dětí na vstup do základní školy. Z výzkumů (například Sylva, 1994, Sammons, 2006, Hůle, Kaiserová, Kabelová, Mertl, Moravec, Svobodová a Šťastná, 2015) vyplývá, že není důležitá pouze účast na předškolním vzdělávání, ale i **délka této účasti** a kvalita poskytovaného vzdělávání. Zde je tedy možné si položit otázku, zda během jednoho roku je reálné významně ovlivnit školní připravenost a budoucí školní úspěšnost u dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí. „*Jeden školní rok je na vyrovnání vzdělávacích znevýhodnění těchto dětí málo, je třeba začít dříve. Zdaleka ne všechny mateřské školy jsou připravené s těmito dětmi cíleně a individuálně pedagogicky pracovat, tak aby to mělo kýžený efekt…… Na sociálně pedagogickou a sociální práci s rodinami stávající kapacity MŠ v žádném případě nestačí*“ (Hůle et al.., 2015, s. 255).

Rodiče se rozhodují pro odklad PŠD především proto, aby dítěti poskytli v**ětší šanci na školní úspěšnost (Greger, 2015 uvádí, že se takto rozhoduje 43 % rodičů),** dále se také snaží prodloužit mu dětství a vyrovnat jeho pozici vůči spolužákům **(Greger, 2015,** Koťátková, 2008, Mertin, 2015). Obdobné zjištění vyplynulo i z mnou realizovaného kvalitativního výzkumu

[50] Ve školním roce 2013/14 se jednalo 90,4 % pětiletých vzdělávajících se v mateřských školách (MŠMT, 2015a).
[51] Bezplatné předškolní vzdělávání je například ve Francii.

opírajícího se o 41 rozhovorů a 2 ohniskové skupiny. Rodiče, kteří volili odklad, o něm hovořili jako o **možnosti vyhnout se neúspěchu na počátku vzdělávací dráhy** a zajistit svým dětem lepší pozici v první třídě. Z jejich pohledu se starší dítě lépe vyrovná s nároky základní školy, zvládne i obtížnější chvíle, bude mít lepší pozici v kolektivu i vůči učitelce. Dále zmiňovali i výhodu potvrzení ze školského poradenského zařízení, které dokládá, že nic nezanedbali a vytváří základ pro případnou další včasnou spolupráci s poradnou, pokud by se ukázaly některé další problémy jejich dítěte.

Volba odkladu je tedy z hlediska rodin prevencí proti školnímu neúspěchu. Nicméně procento odkladů, které je uděleno v České republice, která patří mezi dvacet dalších evropských zemí, které umožňují odklad PŠD (v 15 zemích tato možnosti není) je výrazně vyšší, jak demonstruje tabulka 15[52].

Tabulka 15 Odklady PŠD ve vybraných evropských zemích

Země	Počet odkladů v procentech	Údaje za školní rok
Česká republika	22,18	2012/13
Slovensko	8,58	2012/13
Německo	7,5	2010/11
Belgie vlámská obl.	6,17	2010/11
Belgie celkově	5,22	2010/11
Rakousko	3,59	2011/12
Švýcarsko	2,87	2012/13
Estonsko	2,86	2012/13
Finsko	1,5	2011/12

Zdroje údajů: statistické údaje MŠMT, statistiky jednotlivých zemí, e-mailová korespondence s ministerstvy školství

V České republice je všeobecně toto vysoké procento odkladů považováno za problém a jsou zaváděna opatření vedoucí k jeho snižování – například výše zmíněná novela Školského zákona. Některé evropské země se ale potýkají s jiným problémem souvisejícím se školní neúspěšností a tím je opakování ročníků nebo předčasné opouštění vzdělávací dráhy.

Některé země, jako je například **Francie**, která odklady povinné školní docházky neumožňuje, vykazuje **vysoké procento dětí, které opakují ročník** již v první fázi základního vzdělávání, což těmto žákům dále komplikuje jejich další vzdělávací dráhu a často vede k jejímu předčasnému opuštění. O těchto žácích se hovoří jako o těch, kteří jsou ohroženi školním neúspěchem (např.

[52] Při analýze údajů o odkladu povinné školní docházky v uvedených zemích je samozřejmě nutné vzít v úvah i standardní věk zahajování PŠD v těchto zemích, kdy například v Estonsku a Finsku je její začátek posunut až na věk sedmi let. Nicméně v ostatních uvedených zemích je nastaven začátek PŠD na šest let věku stejně jako v České republice a procento odkladů je u těchto zemí výrazně nižší než u nás.

Crahay, 2009). Opakování ročníku je založeno na myšlence, že **umožní žákům dohnat své nedostatky** a postupovat dle svých možností a schopností[53]. Nicméně jeho negativní dopad na další vzdělávací dráhu byl prokázán již řadou výzkumů a opakování první třídy je často úvodem k celkově neúspěšné vzdělávací dráze (např. Kohoutek, 1996, Romero, 2001, Crahay, 2009). Děti a i jejich rodiče vykazují menší ambice a těmto dětem je rovněž častěji doporučován méně náročný vzdělávací obor než žákům, kteří ročník neopakovali (Caille, 2004). V roce 1989 vstupovalo ve Francii do prvního ročníku nižšího sekundárního vzdělávání[54] 67 % dětí, které minimálně 1x opakovaly ročník v průběhu základní školy. Toto procento se v následujících letech podařilo výrazně snížit úpravou vzdělávacího systému a zavedením cyklů v rámci základní školy a nařízením, které stanovilo, že každý cyklus je možné prodloužit maximálně o jeden rok. Přestože se podařilo v posledních desetiletích významně snížit počty opakování ročníku, stále se jedná o významný problém právě s ohledem na méně podnětné prostředí, ze kterého opakující děti zpravidla pocházejí a které škola stále není schopna kompenzovat. Ve světových žebříčcích Francie zůstává stále mezi zeměmi s významným počtem opakování a to především ve vztahu k sociálnímu původu žáků Děti pocházející z podnětného prostředí opakují ročníky výrazně méně než děti z nepodnětného (např. Bouhia, Garrouste, Lebrère, Ricroch a De Saint Pol, 2011, Mattenet a Sorbe, 2014). Počet dětí, které opakovaly některý ročník základní školy, se stále pohybuje kolem 20 %, a opakování první třídy se pohybuje zpravidla mezi 7-10 % (Caille, 2004). Odklady ve Francii povoleny nejsou, tudíž všechny děti automaticky postupují do povinného vzdělávání bez ohledu na jejich zralost či připravenost. Je zřejmé, že vysoké procento žáků není schopno zvládnout nároky francouzské základní školy a musí některý z ročníků opakovat.

Oproti tomu v **České republice** je opakování ročníků něčím spíše výjimečným a například první třídu opakovalo ve školním roce 2014/15 pouhé 1 % žáků (MŠMT, 2015a). Opakování ročníků v začátku vzdělávací dráhy není ale problémem jenom francouzského školství, tento problém je významný i v **dalších evropských zemích**. Například ve frankofonní části Belgie se opakování prvního stupně základní školy rovněž pohybuje okolo 20 %, přičemž opakování prvních tříd okolo 5 % (Crahay, 2009). Tabulka 15 ukazuje procentuální opakování ročníků v průběhu primárního vzdělávání v zemích, ve kterých není umožněn odklad, ale je umožněno opakování ročníků.

V **žádné zemi, ve které je umožněn odklad** povinné školní docházky, nepřesahuje procento opakování ročníků 10 %, a ve většině z nich, jako je i Česká republika, která patří k zemím s nejnižším procentem opakování ročníků, jich je dokonce i pod 3 %.

[53] Obdobně jako odklad PŠD, který má umožnit dozrání dítěte či zlepšení jeho školní připravenosti v určitých oblastech

[54] Francouzský vzdělávací systém má jednotné nižší sekundární vzdělávání (*college*), do kterého vstupují děti po dosažení 11 let a ukončení základní školy. Jedná se tedy o obdobu našeho druhého stupně základní školy.

Tabulka 16 Procentuální opakování ročníků v průběhu primárního vzdělání ve vybraných zemích

Země	% opakování ročníků v průběhu primárního vzdělávání	věk zahájení PŠD	povinné předškolní vzdělávání
Nizozemí	22,4	5	ne, ale první rok povinného vzdělávání je charakterizován jako ISCED 0
Portugalsko	22,4	6	ne
Lucembursko	22,2	6	ne
Francie	17,8	6	ne, nicméně téměř 100% docházka pětiletých
Španělsko	12,2	6	ne
Irsko	11	4	zahájení povinné školní docházky na úrovni ISCED 0
Bulharsko	2,7	7	ano, poslední ročník MŠ
Řecko	2	5	ano, poslední ročník MŠ
Anglie	1,6	4	povinná tzv.reception class na úrovni ISCED 0
Itálie	1	6	ne

Zdroje údajů: databáze Eurydice

Tabulka 17 Předčasné opouštění vzdělávací dráhy

Země	% předčasných odchodů
Česká republika	4,9
Irsko	10,6
Německo	10,6
Francie	12
Řecko	13,1
Anglie	15
Norsko	16,6
Rumunsko	17,5
Itálie	18,2
Portugalsko	23,2
Španělsko	26,|5
Malta	33,5

Trhlíková, 2012

Některé z těchto zemí, ve kterých není povolen odklad, mají opakování ročníků také velmi nízké. Tyto země se ale potýkají s dalším závažným problémem a tím je předčasné opouštění vzdělávací dráhy. Itálie, která má také jednoprocentní opakování ročníků jako Česká republika, má 18,2 % předčasných odchodů ze vzdělání, podobně vysoká procenta uvádí i další evropské státy, jak ukazuje tabulka 17. V zemích, které mají velmi nízké procento odkladů PŠD, jsou procenta předčasných odchodů také často nad hranicí 10 %. Česká republika oproti tomu má pouze 4,9 %.

Závěr

Podívat se na tyto statistické údaje optikou vzdělávacích systémů a podmínek, které jsou stanoveny pro postup vzdělávacím systémem při jeho zahajování a v prvních letech školní docházky, by jistě bylo zajímavým tématem pro podrobná výzkumná šetření na poli komparativní pedagogiky. Je možné, že Česká republika, která sice má velmi vysoké procento odkladů PŠD, svým přístupem v podstatě **chrání nezralé děti od případné školní neúspěšnosti**. Podchycením a celkově opatrným přístupem volícím ve sporných případech spíše odložení docházky umožní dětem alespoň určitým způsobem vyrovnat některé oblasti v raném věku, a tak poté absolvovat vzdělávací dráhu již zpravidla standardním způsobem a v termínu. V případě udělení odkladu riskujeme výrazně méně, než v případě, že do první třídy nastoupí nezralé dítě, které nebude schopné zvládnout nároky vzdělávacího systému a tím bude ohroženo školním neúspěchem.

I když nelze samozřejmě stanovit kauzalitu mezi nepovolením odkladů a opakováním ročníků či předčasnými odchody ze vzdělávání, jedná se o zajímavý aspekt v oblasti preprimárního a primárního školství v Evropě, který by mohl být námětem dalších komparativních výzkumů evropských vzdělávacích systémů.

Literatura

Bouhia, R. Garrouste, M., Lebrere, A., Ricroch, L. & De Saint Pol, T. (2011). Être sans diplôme aujourd'hui en France : quelles caractéristiques, quel parcours et quel destin? *Économie et statistique* [online]. 443, 29-50 [cit. 2016-09-10]. Dostupné z WWW: http://www.insee.fr/fr/ffc/docs_ffc/ES443B.pdf

Caille, J.-P. (2004). Le redoublement à l'école élémentaire et dans l'enseignement secondaire : évolution des redoublements et parcours scolaires des redoublants au cours des années 1990-2000. *Éducation & formations*[online]. 69, 79-88 [cit. 2016-09-10]. Dostupné z WWW: http://media.education.gouv.fr/file/07/9/5079.pdf

Crahay, M. (2009). *Peut-on lutter contre l'échec scolaire?*. Bruxelles: De Boeck.

Greger, D. (2015). Faktory ovlivňující rozhodování rodičů o odkladu školní docházky dítěte. In Greger, D., Simonová, J. & Straková, J. (Eds). *Spravedlivý start?: Nerovné šance v předškolním vzdělávání a při přechodu na základní školu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.

Hůle, D., Kaiserová, I. Kabelová, K., Mertl, J., Moravec, Š., Svobodová, K. & Šťastná, A. (2015). *Zavedení povinného roku předškolního vzdělávání před zahájením školní docházky: Studie proveditelnosti* [online]. Plzeň: Tady a Teď, o.p.s. a Demografické informační centrum, o.s.. [cit. 2016-09-10]. Dostupné z WWW: http://tadyated.org/skoncil-projekt-kudy-vede-cesta-podivejte-se-na-jeho-vystupy/

Ivatts, A., Čada, K., Felcmanová, L. Greger, D. & Straková, J. (2015). *Začleňování romských dětí předškolního věku: zvláštní zpráva o začleňování romských dětí do předškolního vzdělávání a péče*: Česká republika. Praha: Nadace Open Society Fund.

Kohoutek, R et al. (1996). *Základy pedagogické psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, s.r.o.

Koťátková, S. (2008). Širší kontext výchovy předškolního dítěte v České republice. *Pedagogická orientace*. **18**(3), 38-52. Brno: Masarykova Univerzita.

Langer, S. (1999). *Problémový žák na prvním stupni základní školy: s úvodem do problematiky školní zralosti dítěte*. Hradec Králové: Kotva

Mattenet, J-P., Sorbe, X. (2014). Forte baisse du redoublement: un impact positif sur la réussite des élèves. *Note d´information*[online]. DEPP, 2014, (36), 1-4 [cit. 2016-03-05]. Dostupné z WWW: http://cache.media.education.gouv.fr/file/2014/18/0/DEPP_NI_2014_36_forte_baisse_redoublement_impact_positif_reussite_eleves_364180.pdf

Mertin, V. (2015). Školní zralost – vývoj pojetí, navazující opatření a náměty pro jejich úpravy. In Greger, D., Simonová, J. & Straková, J. (Eds). *Spravedlivý start?: Nerovné šance v předškolním vzdělávání a při přechodu na základní školu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.

Mostafa, T. & Green, A. (2011). *Pre-School Education and Care - a 'Win-Win' Policy?* [online]. Institute of Education, University of London: Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies, [cit. 2016-01-09]. Dostupné z WWW: http://tarekmostafa.net/wp-content/uploads/2011/09/Green_Mostafa_preschool.pdf

Motafa, T. & Green, A. (2012). *Measuring the Impact of Universal Pre-School Education and Care on Literacy Performance Scores* [online]. Institute of Education, University of London: Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies (LLAKES). [cit. 2016-01-09]. Dostupné z WWW: http://tarekmostafa.net/wp-content/uploads/2011/09/Mostafa-Green_preschpisa.pdf

MŠMT (2015a). *Statistické ročenky školství výkonové ukazatele* [online]. [cit. 2016-09-10]. Dostupné z WWW: http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp

MŠMT (2015b). *Návrh zákona a důvodová zpráva č.j.: MSMT-4158/2015-6.* [online]. [cit. 2016-09-10]. Dostupné z WWW: http://www.ceskaskola.cz/2015/10/aktualne-projednavany-navrh-novely.html

OECD (2012). *Education at a Glance 2012: OECD Indicators* [online]. OECD Publishing, 2012 [cit. 2016-02-10]. Dostupné z WWW: http://www.oecd.org/edu/EAG%202012_e-book_EN_200912.pdf

OECD (2015). *Education at a Glance 2015: OECD Indicators* [online]. OECD Publishing. [cit. 2016-01-17. Dostupné z WWW: http://dx.doi.org/10.1787/eag-2015-en

Romero, N. (2001). *L'école des riches, l'école des pauvres: les ZEP contre la démocratie*. Paris: Syros.

Sammons, P. (2006). *Effective pre-school and primary education 3-11 project (EPPE 3-11): summary report : variations in teacher and pupil behaviours in year 5 classes*. Nottingham: DfES Publications.

Sylva, K. (1994). School Influences on Children's Development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. **35**(1), 135-170. Pergamon Press Ltd.

Trhlíková, J. (2012). *Předčasné odchody ze vzdělání na středních školách. Kvalitativní analýza rozhovorů s experty a příklady dobrých praxí*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání.